

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

УДК 94(477)

ЛИСТИ П.М. ЖОЛТОВСЬКОГО ЗІ ЗГАДКАМИ ПРО ЧЕРНІГІВЩИНУ (Підготовка до друку, коментар Інни Тарасенко)

На початку грудня 2010 р. минула 106-а річниця з дня народження видатного українського вченого-мистецтвознавця Павла Миколайовича Жолтовського. А у серпні 2011-го буде 25 років з дня смерті цієї непересічної людини і невтомного дослідника (1904-1986). Його творчий доробок і життєвий шлях тільки за роки незалежності були належно оцінені сучасними дослідниками. Хоча основну частину життя Павло Миколайович провів на Харківщині та Львівщині, тим не менш Чернігівщина також була у полі зору дослідника.

Народився П.М. Жолтовський у селі Мислятин Ізяславського р-ну на Хмельниччині у родині священика. Тут отримав початкову освіту. По закінченні середньої школи у 1921 р. став учителем сільської школи на Волині, поблизу Шепетівки. Та допитливий молодій людині було замало викладати у школі, його самого манили наука, пошуки, історія, археологія. Відвідуючи Волинський науково-дослідний музей (нині Житомирський краєзнавчий музей), молодий Жолтовський познайомився з його співробітниками. Серед них найповажнішим був видатний український етнограф, народознавець, фольклорист, активний учасник «Просвіти», один з перших теоретиків етнографічної музейної справи Василь Григорович Кравченко (1862 – 1945). На той час В.Г. Кравченко працював завідувачем етнографічного відділу музею. Водночас викладав на Житомирських вищих педагогічних курсах та в Житомирському педагогічному технікумі. Крім того, займався вихованням музейних кадрів та учених-музеезнавців, залучаючи до дослідницької роботи сільських учителів, студентів і просто ентузіастів. Таким чином Жолтовський увійшов у коло учнів видатного етнографа. Протягом кількох років Жолтовський обстежував навколишні села, записував етнографічні матеріали, фольклор, займався самоосвітою, отримуючи підтримку від працівників музею. Саме Василь Григорович скерував інтерес молодого хлопця в науці, а крім того, завдяки саме йому Жолтовський отримав запрошення до Харківського художнього музею на роботу у 1925 році як молодий і талановитий дослідник. Саме з цього моменту починається довгий, важкий, але плідний шлях Жолтовського в науці.

Ставши працівником Харківського музею давньоукраїнського мистецтва, з 1926 р. Музей українського мистецтва, яким керував видатний український мистецтвознавець Стефан Андрійович Таранущенко, Жолтовський віддався повністю роботі. Головне завдання музейного працівника Таранущенко вбачав у зборі і рятуванні безцінних витворів українського декоративно-ужиткового мистецтва і архітектури для нащадків від повного знищення. Протягом 1920 – 33 рр. Таранущенко організовував науково-дослідні експедиції по різних куточках України. За завданням музею П.М. Жолтовський брав участь у цих експедиціях, описі і каталогізації знайдених експонатів, матеріалів і т.д.

У фонді № 15 Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М. Рильського зберігаються листи молодого науковця П.М. Жолтовського до свого вчителя В.Г.Кравченка. Загальна кількість – 44 листи. Написані протягом 1925 – 1937 років і передані у фонд сином В.Г.Кравченка Михайлом.

Тут ми наводимо ті листи, де П.М. Жолтовський розповідає про свої мандри і згадує Чернігівщину.

У листах Жолтовського до Кравченка відбилася тривога за цінні старожитності, пам'ятки архітектури, які гинуть і руйнуються. Відчувається присмак радянського повсякдення, свідчення бездіяльності і байдужості музейних працівників як результат репресій в історико-музейній справі. Є в листах і радість від виконаної роботи, і захват від відкриття, й енергія, і невтоленна жага нових знань. У листах є багато цікавого біографічного матеріалу. Знаючи нелегку долю вченого (звинувачення у націоналізмі, ув'язнення), можна було б подумати, що в листах десь може просочитись гіркий настрій або сум за втраченим. Але автор дуже м'яко і спокійно описує, не вдаючись до подробиць, свої життєві поневіряння і негаразди. Можливо, жалюючи старого вчителя. І навіть у суворі 30-і роки знаходить для себе заняття і відкриває нові обрії, здобуває нову спеціальність, вивчає французьку та англійську мови. «Все-таки побачив життя таким, яким воно є», – робить свій висновок.

Листи подано згідно з правилами тодішньої орфографії. У квадратних дужках розкрито скорочення, підпис Жолтовського подано курсивом.

№ 1

«Вельмишановний Василь Григорович!

Через Ненадкевича я довідався, що Ви вже вільні. Як ми з Степаном Андр.[ій-овичем] і вважали, що Ваш арешт був прикрим непорозумінням так воно і на ділі вийшло. Від Ненадкевича я чув, що Ваша енергія, Ваш запал до наукової роботи від цього не постраждав. А це звичайно головне.

В нашому музеї все більш-менш по-старому. Все теж «прокляте» питання з приміщенням. Хоч виставки ми вже робимо. Зараз у нас стоїть виставка робіт художника–етнографа Мартиновича (путівник до цієї виставки я Вам надіслав.)

Всі ми збираємось на довгі літні подорожі по Україні. Треба збирати, збирати і збирати. Бо все гине, гине і гине. Чого за ці 2-3 роки не встигнемо годі вже буде надолужити.

Я персонально ще до того заходився екстерном здати за музейним відділом Київського художнього інституту. Треба мати якийсь диплом. Першу партію зачетів здаю цієї весни.

Ст.[епан] Андр.[ійович] щось хворий на грип. Все дома сидить. В Харкові готується до друку 2-й музейний збірник. Буде там і моя стаття чи про «воти»(?) чи про «мистецтво Полісся»

Весною (в травні) я вирушаю на дослідження Чернігівщини, а потім і на Волині з Поділлям побуваю. В Українці чи певніше в вищих сферах розв'язують Вашу справу з музейною посадою.

З щирою повагою *П. Жолтовський*

3/IV 30 р.»

ІМФЕ, Ф., 15-4/282, арк. 91– 91 зв.

№ 2

«Вельмишановний Василь Григорович!

На початку вересня ми з Чукиним закінчили обстеження Чернігівщини. Тепер оце 2-й місяць досліджую містечкову архітектуру Поділля (це по завданню і на кошт Укр.[аїнського] Комітета по охороні пам'яток культури). Робота надзвичайно цікава і цілком по мені. Був я у Вінниці, Літині, Ляличові, Меджибожі, Проскурові, Черноострові, Сатанові, Городку, Смотричу, Лянцкоруні, Оритинині, Кам'янці, понад Дністром від м. Китайгорода до м. Калюса у Могилеві Под.[ільсько-му], Яришеві, Озаринцях, а це пишу в Барі. Багато вже об'їздив, а більше обходив, а залишається ще чимало. Вже 4 місяці минуло як виїхав я з Харкова і ще з добрий місяць мандруватиму. Зовсім циганом зробився. Отже 1930 рік кращий рік мого життя.

Тепер я можу з певністю сказати, що 50% нашої Наддніпрянської України я бачив власними очима. За це літо проїздив по Чернігівщині та Поділлі 1000 –1500

верст та пішки пройшов верст з 1000. Фотографій також біля 1000 зробив. Річей для музею збрали багатенько і серед них є чимало рідких і цінних.

Ото так я Василь Григорович зараз живу. Через мої мандрівки послабли мої зв'язки і з рідними і з Харковом. Листуватися зі мною досить важко тепер. І через це я не знаю як пристроївся і де працює мій новонароджений родич Вася Обаріус і взагалі, що там в Харкові робиться. Сподіваюсь у Брацлаві одержати докладну кореспонденцію.

А поки всього ліпшого. Ваш *П. Жолтовський*
м. Бар на Поділлі
19/Х 30 р.»
ІМФЕ, Ф., 15-4/282, арк. 92, 93

№ 3

«Вельмишановний Василь Григорович!

Давно, дуже давно не писав Вам. То в мандрівках був, а як повернувся то не бачучи світу божого копався і розбірав в тих 1200 фотографіях та 150 креслень, що зроблені були під час літніх подорожів. Цієї роботи мабуть ще на місяць вистарчить. Матеріал, зібраний колосальний, треба його привести хоч до полусировинного вигляду. Обходив і об'їздив за минуле літо разом з Чукиним майже всю українську Чернігівщину і 40 містечок Поділля. На Поділлі ми досліджували містечкову архітектуру.

Вашу листівку (новорічну) я звичайно одержав давно. Але не відповідав досі, бо мені було соромно за Вашу камізельку, яку я так давно не посилав. У нас бачте с поштою тепер заморока. Треба посилки аж на вокзалі в головному почтамті здавати. Ну от і об'явився. А тепер вже напевне Ви посилку одержали і моє сумління спокійне.

Проживаю по-старому на Котляревській та навітуюсь до сестри, що живе разом з Васею Обаріусом на барачному. Іван Васильович ще літом виїхав до Караколу і там в околицьніх селах працює здається по кооперативній роботі. Почуває себе очевидно самотньо і пригнічено. Хоч по правді сказати мені незрозуміло чого він там залишається досі і не повертається назад. Йому і тут було б місце і краще. Вася весь час служив тут у Харкові в меліортресті, а оце тепер з тиждень тому його вислали на роботу до при харківського радгоспу. Він там працює і наїздить до Харкова. Степан Андрійович все по-старому, але що його здоров'я не важливе.

На весні треба складати мені екстернатські іспити в Київському художньому інституті. Я тепер і готуюся до цього. Отже роботи вистарчає. Кручусь як то кажуть помаленьку.

Вітаю Вас і Олімпіяду Михайлівну.
10/П 31 р. Ваш *П. Жолтовський*
ІМФЕ, Ф., 15-4/282, арк. 95

№ 4

«Вельмишановний Василь Григорович!

Місяць тому написав Вам листа де запитував за Вашу думку відносно прийняття Вашого вихованця Іщенка на службу до нашого музею. Очевидно Ви цього листа не одержали. Отже, напишіть, Василь Григорович про нього і якщо чоловік підходящий, то з нового року візьмемо його на посаду. Я недавно повернувся з подорожі Був у Києві, Чернігові, Житомері, Бердичіві. У Київському худ. Інституті я вже закінчив складати зачети. Може скоро видадуть диплом. У нас в музеї поки нічого нового нема. Жиємо по-троху. Ходимо на заняття інституту мат.[еріальної] культури.

Вітаю Вас та Олімпіяду Михайлівну.
Ваш *П. Жолтовський*.
22/ХІІ 31 р.»
ІМФЕ, Ф., 15-4/282, арк. 96

№ 5

«В.[ельми] Шановний Василь Григорович!

Довгенько якось не писав Вам. За це мушу повинитись. Я недавно повернувся з великої подорожі в якій пробув більш 2-х місяців. Маршрут був такий Харків – Чернігів – Київ – Катеринослав – Дніпрові пороги – Олександрівськ-Нікополь – бувш.[і] Січи запоріжські – Херсон – Миколаїв – Одеса. З Одеси морем поплив до Криму в Севастополь. З Бахчисарая до Судаку пройшов пішки. Після з Керчи поплив до Новоросійську, а з нього через Дербент, Баку поїхав до Тифлісу. Звідти по військово-грузинській дорозі повернувся до Харкова. Подорож були велика, я мав нагоду побачити силу цікавого. Одних музеїв я оглядів щось 30. Досить гарно придивився до античної та першохристиянської культури Черноморського узбережжя, гарно ознайомився зо всіма збірками що стосуються Запоріжжя, трохи приглядився до культури східної (татари, Азербайджан). Безумовно що глибоких та ґрунтовних знань я не одержав но порівнююче ця поїздка дала мені дуже багато. Крім того в цій подорожі знайшла вихід моя страсть до мандрівок й потреба провести два літніх місяці поза межами Харкова – міста як Вам відомо літом зовсім непривабливого. Грошей мені «з економією» вистарчило. Квиток на поїзд у мене був пільговий на 50%, ну а харчи звичайно мало де дорожчи від Харкова, а часто й дешевші. Найбільше уподобавсь мені Кавказ – це поїстині прекрасна і найцікавіша зі всіх боків країна. При першій слушній нагоді необхідно буде поновити туди свій візит.

Всю зиму й весну я як службовець укр. Коміт.[ет] по охороні памяток культури займався в Укрнауці. В музеї бував через день, а часом тільки по вечорах. Каталогізація нашого музею іде до кінця. Зараз я роблю перші кроки до укладення каталогу рукописам нашого музею. Але скоро, десь у другій половині вересня я мушу знов їхати додому на призив до військової служби, згідно торішній відстрочки. Що з цього вийде не знаю.

З наших новин треба зазначити слідуєче. Соцмузей розформовується. З його фондів йому залишаються тільки що належать соцмузею в вузькім розумінні цього слова. Експонати археологічні будуть передані до музею археологічного, по укр. мистецтву до нашого. З річей мистецтва російського та світового, а також з історичних (бувш. [ий] Харківський університетський музей, що ліг в основу соцмузею у 22 р.) організується знову Центральний Історично-Мистецький музей, який й займе теперішнє приміщення соцмузею.

Для соцмузею й музею нашого вирішено підшукувати помешкання. Ми значить й надалі існуватимемо самостійно. Взагалі Харківський соцмузей що так багато торік робив шкод різних нині розбитий майже на голову.

Степ.[ана] Андрійовича зараз нема у Харкові. Він у себе в Лебедині провадить обміри архітектурні. Від Пруса часом одержує листівки.

Ваш П. Жолтовський»

ІМФЕ, Ф. 15-4/282, арк.115. Без дати

№ 6

«Дорогий Василь Григорович!

Прислала мені сестра Вашу адресу і я дуже радий, що можу Вам написати після 3-х з гаком-річної перерви. Після того, як я розсчитався з московським каналом (квітень минулого року) я приїхав до батьків у Житомир. Пробувши там із місяць і не змігши піде влаштуватись на роботу (через своє таке не блискуче «реноме») я звернувся до Києва в музей Українського Народного Мистецтва, що проводив тоді виставку укр.[аїнського] мистецтва у Москві. При цій установі я і працював по різним дорученням позаштатно місяців із 4 (до жовтня) тоді побував у Полтаві, Чернігові, Харкові та ще деякім місцям добуваючи різні старовинности. Треба сказати, що тепер на Україні нема жодного фахівця по українській феодальній старовині, а пам'ятки руйнуються посиленім темпом. На щастя мені потрапило забрати до Київського музею знамениту Сулимівську Покрову з козацькими стар-

щинами, яку я виволік зі зруйнованого іконостасу. Пощастило забрати кіоти з відомої Березнянської церкви і ще дещо зробити. Але жити мені в Києві не можна було, начальство перестало мене терпіти через «бдительность» і довелося шукати інших країв. Я поїхав у Ташкент. Багато за цей час я відтоптав порогів поки якось пристроївся. Спочатку працював чертежником у хлопковому інституті, а тепер працюю нештатно за умовою у тутешньому комітеті по охороні пам'яток старовини. Роботою цією дуже задоволений, вона інтересна і по моєму фаху. Зараз вивчаю матеріали по архітектурі Самарканда, Бухари та інших середньоазіатських міст. Якщо тут мене залишать і далі на роботі, то поїду в експедиції. З матеріального боку також не зле платять 450 на місяць. Найшов собі кімнату поки що не окрему, а на пару. Одним словом на сьогодні моє становище зо всіх боків задовольняюче. З науковою роботою мені важче. Треба починати з самого початку. Якщо мені дадуть скласти архітектурну мапу Узбекистана, то я зможу зразу увійти в тему і через якийсь рік буду кваліфікованим орієнталістом. Але тим часом ніяк не забуваю Україну. Зараз почалась течія за справжню науку, за справжню культуру – тому свідоцтво хоча б Пушкінський ювілей, події на історичному фронті і я певний, що настане час (на Україні пізніше, правда, чим сказати), що і моя і Ваша і багатьох інших, заплямована нині праця, стане потрібна, знайде своє місце. Зараз на Україні по музеям сиять такі неуки, або у кращім випадку такі некомпетентні люде, що на них прямо сумно дивитись. У мене на щастя збереглись усі рукописи. У 31-33 рр. я чимало дечого написав по історії укр. мистецтва і певний що цей матеріал ще вийде із под спуда.

Між іншим був у Житомирським музеї. Там зараз працює Дмитрук. Він як і усі музейці держить себе якось пасивно, иють без ініціативи, під носом гинуть пам'ятки, а вони собі сидять нишком. Навіть прогавили «жезл от кореня Іессеева» у був. Житомирському монастирі. Ним випалили піч. Інвентар етнографічного відділу, куди Ви записували Ваші численні експонати, десь поділи і річі остались без паспорту.

Ви безперечно поцікавитесь як мені жилося у ці сумні роки. Скажу щиро, що не так погано. Жилось тісно і скудно, але не без користі. Працював я по геології, навіть здобув звання механіка-геолога, бо кінчив там геологічні курси. У всякий час, а його у мене було не мало, досить добре вивчив французьку мову, трохи обзнайомився з англійською і взагалі багато дечого прочитав. У мене у Москві є родич, він і постачав мене книжками. Коб не тая пляма на репутації, що залишила ця вся історія я навіть і не жалкував би за цим. Все-таки побачив життя таким, яким воно є. На цім і хочу поки що кінчити.

Щиро вітаю вас і Олімпіяду Михайлівну ваш П. Жолтовський
Ташкент 11/II 37.

Адреса: Ташкент Ак Курганская, № 27 кв. 4, мені.»

ІМФЕ, Ф. 15-4/282, арк. 105-106 зв., конверт адреса: «Ростов н/Д 6-я улица, № 287, Кравченко Василию Григорьевичу